

FELEDÉSRE ÍTÉLT REFORMOK?

Az MDP KV 1956. júliusi ülése és a „tiszt lap” politikájának néhány történeti problémája*

1956. július 18-án a Központi Vezetőség felmentette Rákosi Mátyást az MDP első titkári posztjáról. Rákosi idős korára és betegségére hivatkozott, ám ismeretes, hogy az erre vonatkozó döntést az SZKP képviselőjében Budapestre érkező Anasztasz Mikojan közölte a magyar vezetőkkel.¹ Rákosi utódaként több jelölt is szóba jött, erről azonban nem a KV ülésén esett szó, hanem a korábbi egyeztetéseken. A szovjetek Hegedüs András miniszterelnököt javasolták, aki azonban elhárította az ajánlatot; maga helyett inkább Gerő Ernőt tartotta alkalmasnak a párt vezetésére.² Gerő szintén tiltakozott és (Rákosival egyetértésben) Kádár János megválasztását tartotta a legjobbnak. A Politikai Bizottság ülésén azonban, ahol Mikojan nem vett részt, már csak Rákosi ajánlotta Kádárt, míg Gerő a jelöléstől továbbra is elzárkózó Hegedüst támogatta. A PB ezek után Gerő Ernő jelölését fogadta el.³

A KV tagjait meglepte Rákosi „hirtelen” lemondása, főleg azután, hogy a június 30-i KV-ülés után és a (párt)ellenzék ellen még az ő vezetésével hirdették meg a harcot. Miután Rákosi felolvasta lemondási nyilatkozatát, Hegedüs előterjesztette a PB javaslatát Gerő megválasztására. Indoklásában elmondta, hogy „Gerő elvtárs [...] az elmúlt 1–2 év munkájában sok olyan hibát javított ki, vagy segített kijavítani, amit

* A tanulmány az MTA Bolyai ösztöndíja támogatásával született meg.

¹ Rákosi leváltását az SZKP Elnöksége nem határozta el előre. Feltehető, hogy Mikojan Hruscsovtól kapott széles felhatalmazást, hogy ha a helyzet úgy alakul, támogassa az első titkár leváltását. Rainer M. János–Szereda, Vjacseszlav (szerk.): *Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról*. Budapest, 1996. 19. és 116–117.

² Hegedüs András: *A történelem és a hatalom ígérétében*. Budapest, 1988. 266–267.

³ Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza*. 1–2. Budapest, 2001–2003. 1. kötet 269–273. A PB ezen üléséről nem készült jegyzőkönyv. Az utódválasztásról részletesebben ld. Rainer M. János: *Szovjet döntéshozatal Magyarországról 1956-ban*. In: *Évkönyv II.* 1993. Budapest, 1993. 26–29.; Sztikalin, Alekszandr: *A szovjet nagykövetség és az MDP-n belüli harc 1956 tavaszán – kora őszén*. *Múltunk*, 43. évf. (1998) 2. sz. 39–43.; Mikojan és Andropov jelentéseit lásd Szereda, Vjacseszlav–Sztikalin, Alekszandr (szerk.): *Híányzó lapok 1956 történetéből*. Budapest, 1993. 40–65.

1953. előtt a vezetésben Gerő elvtárs is elkövetett.”⁴ Az ülésen felszólaló KV-tagok jelentős része ellenezte Gerő megválasztását. Az okok között szerepelt, hogy a javaslat „megint ilyen előkészítetlenül történt”, de súlyosabban esett a latba, hogy „Gerő elvtárs [...] türelmetlen, agresszív, nem hallgatja meg a véleményeket, ledorongoló modora van” (Kossa István). Néhány kritikus hang után Mikojan magához ragadta a szót és hosszasan győzködte a KV tagjait arról, hogy Rákosi távozásával „segít a pártnak, hogy megerősítse” azt. Szorgalmazta a pártegység helyreállításának fontosságát, Gerő hibáit pedig személyi, és nem politikai jellegűeknek minősítette, amelyek tehát nem gátolhatják meg a szilárd pártvezetés megeremelését.

A szovjet küldött felszólalása utáni hozzászólók többsége már támogatta a PB javaslatát (egyikük be is vallotta, hogy „bár én eredetileg ellene akartam szólni”). Gerő emberi hibáira azonban még ezután is többen felhívták a figyelmet, de bíztak abban, hogy képes lesz azok kijavítására. Nagy Mária ugyanakkor kimondta: ha Rákosit a törvénytértések miatt mentik fel, nem helyes, hogy az azokban szintén érintett Gerő legyen az utódja. Ráadásul, mint mondta, Gerőnek is vannak egészségügyi problémái. Eerre reagálva Kovács István cáfolta Gerő érintettségét a törvénytértésekben és azokat kószá híreknek minősítette, továbbá megerősítette Hegedüs előterjesztését, ami szerint Gerő szerepe kiemelkedő volt a rehabilitációkban. Több felszólaló (Nyers Rezső és Andics Erzsébet) kérte, hogy Rákosi legalább maradjon a PB tagja, hiszen a túlságosan éles fordulat a párt adott, nehéz helyzetében nem lenne tanácsos. Nagy jelentőségű Andicsnak az a mondata is, miszerint „abban [helyesen: abból – B. P.] viszont, hogy Gerő elvtárs lesz az első titkár, mindenki meg fogja érteni, hogy elvi engedményeket a kispolgári nyomás hatására nem teszünk”.⁵ Hegedüs zárszavában arra kérte a KV tagjait, hogy ha megszavazzák Gerőt, a közvélemény felé ne szivároгjon ki vele szemben még annyi kritika sem, mint ami az ülésen elhangzott.

A KV tagjai a vitát követően meg is szavazták az előterjesztést, egyhangúan első titkárrá választva Gerőt. Emellett jelentősen kiegészítették a KV és a PB tagságát. Mindkét testületbe beválasztották Kádár Jánost és Marosán Györgyöt, sőt előbbi a KV Titkárságába is bekerült.⁶ Az KV tagok kooptálása kapcsán egy érdekes epizódra is sor került. A PB által javasolt személyek mellett új tagok (pl. Lukács György és Münnich Ferenc) megválasztását is támogatták. Hegedüs ezt azzal hártotta el, hogy

⁴ MOL M-KS 276.f. 52/35. óe. A KV ülésén elhangzott további jelölés nélküli idézetek is innen származnak. Lásd még Mikojan jelentését az SZKP KB-nak. In: Szereda-Sztikalin (szerk.): *Hiányzó lapok*, 59–65.

⁵ Vagyis: a párt továbbra is vezető pozícióban van, nem lehet rá a tömegek nyomása révén hatni.

⁶ Az ülésről kiadott hivatalos kommunikét ld. Szabad Nép, 1956. július 19.

a KV kooptálási keretét⁷ kimerítették; Lukács esetében pedig kifejtette, hogy a közelmúltban jelentős hibákat követett el. Münnich kapcsán ellenvetésül a jelölt korát hozta fel.⁸ Nógrádi Sándor a szavazáskor felvetette: „úgy kellene, hogy demokratikusan lehessen választani. Semmi lehetőség nincs arra, hogy mást javasoljunk, mint a Politikai Bizottság?” Gerő Ernő válaszolt a felvetésre: „Úgy gondolom, hogy az a válasz, amit Hegedüs elvtárs adott, kielégítő.”⁹

Ezután került sor Gerő első beszámolójára, programadó beszédére. Ennek elkészítésére kevés ideje volt, de jelentősége mégis nagy, hiszen ebben hirdette meg a tiszta lap politikáját és reformjainak egy részét is. Az új első titkár úgy vélte: „széleskörű demokratizálódási folyamat megy végbe országunkban” a XX. kongresszus óta. Ennek érdekében „a párt figyelmét most nem azokra a hibákra kell összpontosítani, amelyeket mi magunk fedtünk fel minden külső kényszer vagy nyomás nélkül, hanem a tennivalókra, a feladatokra”, mégpedig azért, hogy „új, tiszta lapot nyissunk a párt történetében”.¹⁰ Ennek érdekében további demokratizálást sürgetett (annak ellenére, hogy Mikojan az „ellenséges csoportok” szétverésére bízta a PB-t¹¹):

„Nagyobb szerepet kell biztosítani az országgyűlésnek. El kell érni, hogy az országot, az egész népet érintő legfontosabb kérdések lehetőleg ne a Népköztársaság Elnöki Tanácsának törvényerejű rendeletei útján, hanem az országgyűlésben kerüljenek megvitatásra és eldöntésre. Ezért az országgyűlésnek gyakrabban és szélesebb napirenddel kellene üléseznie [...] növeljük az országgyűlés bizottságainak szerepét [...] javasolni kell a jelenlegi lajstromos választási rendszer megváltoztatását, s az egyéni, kerületek szerinti rendszer bevezetését. Ez módot ad majd a közvetlen kap-

⁷ Az MDP szervezeti szabályzata szerint a KV és a PB jelentős átalakítására csak a pártkongresszusnak volt módja. A köztes időben a tagság megújítására legfeljebb 15%-os arányban volt lehetőség.

⁸ Münnich ekkor 70 éves volt. Ennek ellenére a későbbiek során, a korai Kádár-rendszerben komoly pozíciókat töltött be, az első Kádár-kormányban a fegyveres erők minisztere, majd 1958–1961 között kormányfő volt, 1956 novemberétől tíz éven át folyamatosan a PB tagjaként is dolgozott.

⁹ Nógrádiról Gerő augusztus 2-án azt mondta Andropovnak: „úgy véli, hogy ő a korábbihoz hasonlóan rosszul viselkedik és nem akar igazából harcolni a Központi Vezetőség politikai irányvonalaért.” Baráth Magdolna (szerk.): *Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról, 1953–1956. Kiszeljav és Andropov titkos jelentései*. Budapest, 2002. 332. De már a KV ülése előtt, július 6-án is „politikailag képmutatónak” nevezte Nógrádit, aki a KV-üléseken támogatja a határozatot, míg a nyilvánosság előtt támadja a párt irányvonalát. Uo., 320. o.

¹⁰ Rainer M. János mutatott rá, hogy „a pártvezetés éppenséggel külső kényszerek és az ellenzék, de inkább a nép részéről megnyilvánuló nyomás hatása alatt cselekedett”, valamint, hogy „a »tiszta lap« egyáltalán nem azon nyugodott, hogy a »hibákat« már kijavították, elemezték.” Rainer M. János: *Az író helye. Viték a magyar irodalmi sajtóban 1953–1956*. Budapest, 1990. 283. (Kiemelések az eredetiben.)

¹¹ Lásd Mikojan július 14-i jelentését. In: Szereda–Sztikalin (szerk.): *Hiányzó lapok*, 40–45.

csolatra [a lakosság és a képviselők között], s lehetővé teszi, hogy [...] a választóknak módjuk legyen leváltani azt a képviselőt, aki nem képviseli az ő akaratukat. [...] Kívánatos, hogy a felsőbb szervek adjanak át jelentős számú funkciót az alsóbb szerveknek. [...] El kell érni [...], hogy a helyi tanácsok nagyobb gazdasági, pénzügyi önállóságot nyerjenek, s hogy [...] egyéb területeken is [...] nagyobb legyen a hatáskörük. Az ország demokratizálása feltételezi a nagyobb nyilvánosságot, az ország népének rendszeres tájékoztatását. A szocialista demokratizmus kiszélesítésének egyik alapvető feltétele a legszigorúbb szocialista törvényesség biztosítása minden téren [...] a bírának az alkotmány előírása szerinti választása, a belügyi, az igazságügyi szervek munkájának megjavítása [...] A gyakorlatban kell bebizonyítanunk, hogy a szocialista törvény védi a Magyar Népköztársaság minden polgárát és kötelező minden állampolgárra; hogy népi demokratikus államunk törvényei előtt, személyekre való tekintet nélkül mindenki egyenlő! [...] Gazdasági életünkben [...] eddig még nem tudtunk eléggé építeni az egyes dolgozóknak, [...] az egyes vállalatoknak és különféle szerveknek anyagi érdekeltiségére. [...] A mi állami életünkben [...] sok még a bürokratikus vonás [...] a bürokratikus kinövés és torzulások ellen [...] kíméletlen, megalkuvás nélküli harcot kell folytatnunk. [...] A reális lehetőségekhez mérten javítsuk dolgozó népünk életszínvonalát.¹²

A július 21-én lezárult KV-ülés után kiadott határozat a fenti javaslatokat tovább részletezte: „Államunk bürokratikus vonásainak megszüntetéséért, a decentralizálásért [...] az államapparátust egyszerűbbé, áttekinthetőbbé kell tenni: e célt szolgálja a megyék, járások, kerületek összevonása is, melynek együtt kell járnia a tanácsok gazdasági önállóságának és hatáskörének növelésével. [...] Meg kell gyorsítani a büntető és a polgári törvénykönyv megalkotását, valamint világos, közérthető törvényben szabályozni kell az államigazgatási hatóságok jogkörét és tevékenységét. [...] Biztosítani kell annak az alapelvnek feltétlen érvényesítését, hogy senkinek a bűnösségét csak saját beismerése alapján megállapítani nem lehet, ha azt bizonyítékok alá nem támasztják. [...] A bírói függetlenséget meg kell szilárdítani [...] A korábbi törvénysértések nyomán kialakult helytelen szemlélet és vizsgálati módszerek maradványainak felszámolására, a szocialista törvényesség szellemének hiánytalan érvényesítésére [...] további intézkedések szükségesek a Belügyminisztérium szerveinek párt- és állami ellenőrzése terén.”¹³

A júliusi plénumon történt események közül vizsgálatra szorulnak a következő kérdések:

¹² MOL M-KS 276.f. 52/35. óc. Nyomtatásban: Gerő Ernő: *Pártegyeséggel a szocialista demokráciáért*. Budapest, 1956. 13–20. A beszédet közölte a Szabad Nép 1956. július 19-i száma is.

¹³ Gerő: *Pártegyeséggel a szocialista demokráciáért*, 46–48.; Szabad Nép, 1956. július 23.

1. Milyen szerepet játszott Gerő a személyi kultuszban és a törvénysértések idején? Milyen „hibákat” követett el? Ezek következtében hogyan ítélte meg az ő szerepét a magyar társadalom? Lejátszódhatott-e Gerőben valamiféle katarzis, belső megtisztulás (egyrészt azért, hogy agresszív modorán változtasson, másrészt pedig azért, hogy egy valódi reform élére álljon)? Tehát: sikerülhetett-e Gerőnek, illetve Gerővel új lapot, illetve – az ő szóhasználatával élve – „tisztá lapot” nyitni a párt életében?

2. Ami talán a legfontosabb: mi valósult meg a fenti programból? Hogyan viszonyíthatjuk ezt a reformot a magyar történelem más korszakainak reformtörekvéseihez? Volt-e esély arra, hogy Nógrádiék, sőt mindenki számára is „demokratikusan lehessen választani”?

3. Ez a reform egy hirtelen ötletből származott, vagy voltak-e már előjelei a korábbi időszakban? Tekinthejtük-e Gerő érdemének ezeket a reformokat?

4. Vajon a szovjet (és a magyar) pártvezetés komolyan gondolta-e, hogy a reformok elindítása és folytatása, valamint a párt egységének megszilárdítása egymással összeegyeztethető?

Úgy vélem, hogy a fenti kérdéscsoportok igen jelentősek, ennek ellenére az eddigi kutatások szinte csak a legelső kérdéskörrel foglalkoztak, míg az összes többit kikerülték. Ez az időszak mintegy a forradalom árnyékába került, és a kutatók a megérdemelnél eddig jóval kisebb figyelmet fordítottak felé. A továbbiakban megkísérlem, hogy röviden – vitaindító jelleggel – válaszoljak a fenti kérdésekre.¹⁴

1. A pártellenzék akkori tagjainak későbbi visszaemlékezése, illetve a mai történészek véleménye Gerő személyét illetően meglehetősen egyveretű. Kiemelik, hogy Gerő a párt második embereként közvetve felelős volt a diktatúra összes bűnéért, a gazdasági túlkapasokért pedig közvetlenül is. A magyar társadalom épp annyira gyűlölte őt, mint a bukott Rákosit. Sem a visszaemlékezők, sem a történészek nem vették még fel komolyan az erkölcsi megrendülés, megtisztulás lehetőségét. Ami Gerő újonnan meghirdetett politikáját illeti, ennek jelenlegi megítélése sommásan összefoglalható a következő rövid mondattal: a „ régi-új vezetés ott folytatta, ahol elődje” [abbahagyta].¹⁵ A részletek kibontása azonban többnyire hiányzik. Molnár Miklós szerint pl. „a kemény sztálinista hatalom kénytelen volt rugalmasabbnak mutatkozni, mint korábban, de továbbra is azt szerette volna, hogy változatlanul ret-

¹⁴ Nem kívánok foglalkozni a korszak néhány olyan, jól feltárt kérdésével, mint a Nagy Imre-ügy vagy a Farkas-ügy kezelése, a kapcsolatok rendezése a jugoszlávokkal stb.

¹⁵ Rainer M. János: *Az eszmék útja, előzmények és események*. In: Király Béla–Congdon, Lee W. (szerk.): *A magyar forradalom eszméi. Eltérítések és győzelmük (1956–1999)*. Budapest, 2001. 28. Egy jellemző értékelés egy kortárstól: Gerő „ugyanolyan utált alak, mint a zsarnok, akinek helyére lép. Politikailag pedig: néhány engedmény részletkérdésekben, de a lényegét illetően semmi változás.” Molnár Miklós–Nagy László: *Reformátor vagy forradalmár volt-e Nagy Imre?* Párizs, 1983. 103.

tegenek [tőle], ami már nem volt lehetséges.” Másutt azt is állítja, hogy ha ekkor „Gerő és emberei hathatós reformokat kezdeményeznek, talán sikerült volna megbontaniok az ellenállók sorait. De nem így lett. [...] Néhány hét alatt kiderült, hogy Gerő és kormánya nem tud, de egyáltalán nincs is szándékában változtatni a sztálinista rendszer lényegén. A nagy húhóval bejelentett reformok végrehajtása késett. Mindenütt halogató mesterkedések folytak egy hazugság-függöny mögött.”¹⁶ Vársárhelyi Miklós úgy fogalmazott, hogy „a pártvezetőség Gerő irányítása alatt nem mérte fel a politikai és társadalmi válság mélységét. Azt remélte, hogy megszabadulva Rákosi személyének ballasztjától, kisebb-nagyobb személyi változások és az ellenzéki értelmiség által kicsikart engedmények árán [...] alapvető változtatások nélkül stabilizálhatja a helyzetet.”¹⁷ A példákat még lehetne sorolni. Érdemes azonban figyelembe venni, hogy mindez az ellenzék utólagos, forradalom utáni értékelése a reformokról. 1956 nyarán közülük többen „kijelentették, hogy a [júliusi] határozattal egyetértenek, és szeretnének annak végrehajtásáért dolgozni. Még hozzáfűzték, hogy tudják, ez nem old meg mindent. Van bennük egyes kérdéseket illetően várakozó álláspont is, de a határozattal alapjában véve egyetértenek.” Vagyis: „ekkor a pártellenzék legradikálisabb megnyilvánulásaihoz is hozzátartozott a júliusi határozat elfogadása. Magát a határozatot ritkán, sokkal inkább annak végrehajtását, illetve végrehajtásának »elakadását« bírálják.”¹⁸ Az ellenzék szócsövének tekinthető Irodalmi Újság, illetve a Művelt Nép 1956. nyári számai szintén pozitívan értékelték a határozatot. Még szeptemberben is pozitívan említették a határozatot, bár ekkor már bizonyos ügyekben tapasztalt huzavona miatt kritizálták is a vezetést.¹⁹

A történész szakma a pártellenzék *utólag* megfogalmazott érveit lényegében kritikátlanul átvette, a pártvezetés által kezdeményezett reformokról pedig a legtöbb publikáció szemérmesen hallgat, vagy azokat sommásan, lekicsinnyítő jelzőkkel illeti.²⁰ Valójában csak ketten kísérelték meg részletesebben is feltárni Gerő szándékait

¹⁶ Az első idézetet lásd Molnár Miklós: *Egy vereség diadala. A forradalom története*. Budapest, 1991. 87. Utóbbiát lásd Molnár–Nagy: *Reformátor vagy forradalmár volt-e Nagy Imre?*, 105–106.

¹⁷ Vársárhelyi Miklós: *Az első megghiúsított reformkísérlet*. In: Hegedűs B. András (szerk.): *Ötvenhatról nyolcvanhatban*. Budapest, 1992. 68.

¹⁸ Első idézet: az MDP rehabilitációs bizottságának jelentése, idézi: Révész Sándor: *Egyetlen élet. Gimes Miklós története*. Budapest, 1999. 285. A második idézet Révész Sándor kommentárja. Uo.

¹⁹ Többek között lásd Háy Gyula: *Ne folytassunk sérelmi politikát*. Irodalmi Újság, 1956. július 28.; Fekete Gyula: *Jóleső állampolgári gondok*. Uo., augusztus 18. Aczél Tamás: *Szenvedélyes igazságszeretet!*, illetve Fekete Gyula: *A lenini normák végleges győzelméért*. Uo., szeptember 22.; Kürti László: *Kedvünkre való feladatok*. Művelt Nép, 1956. július 29.; Nagy Sándor: *Buzdító*. Uo., augusztus 12. E kérdéstről bővebben lásd Ráncz: *Az író helye*, 282–292.

²⁰ Lásd pl. Ripp Zoltán: *Forradalom és szabadságharc Magyarországon*. Budapest, 2002. 59.; Sztikalín: *A szovjet nagykövetség és az MDP-n belüli harc*, 43–45.

és a tiszta lap politikájának tartalmát. Mindketten úgy vélik, hogy Gerő megválasztása hiba volt, mivel neve összekötődött az előző 12 év hibás (gazdaság)politikájával, s annak felelősségében osztoznia kellett Rákosival. Rainer M. János inkább az írók reakciójára koncentrált, bár magát a programot is elemzi. Szerinte felemás irányvonal-módosítás történt. A hibák kijavítása, sőt elemzése még éppen csak megkezdődött; a tiszta lap inkább a valódi változások elodázásának tekinthető és a pártvezetés óvakodott minden határozott reformlépéstől. Ugyanakkor felismeri ennek okát is: Gerőék féltek az apparátus ellenállásától. Baráth Magdolna elismeri Gerő jó szándékát, de végső értékelése szintén negatív: a változás hiteltelen volt a társadalom szemében. Baráth szerint ráadásul Gerőnek nem is volt kidolgozott programja. Első beszámolója elnagyolt volt. Baráth úgy véli, hogy az új első titkár „szakítani akart a kemény kéz politikájával, s bizonyos reformlépéseket komolyan gondolt. A demokratizálás érdekében tett javaslatai [...] önmagukban előremutató lépések voltak, és amennyiben következetesen végig is viszik őket, alapot kínálhattak volna a politikai kibontakozáshoz”; azonban minden téren átütő erő nélküli változás történt csak.²¹

Rákosi visszaemlékezéseiben a következőt írta Gerő megválasztásáról: „az a körülmény, hogy Gerő e[ltárs] lesz a KV első titkára, számomra teljesen megnyugtató volt, mert meg voltam győződve, hogy ő is azt fogja csinálni lényegében, amit én tettem volna, azzal a különbséggel, hogy neki, minthogy a támadások döntően ellenem irányultak, nálamnál sokkal könnyebb dolga lesz.” Nem vagyok meggyőződve arról, hogy Rákosinak igaza volt. Gerő nem az ő politikáját folytatta, sőt ellenkezőleg: „tiszta lapot” kívánt nyitni. Ezt később Rákosi is elismeri, amikor kritikus szavakkal illeti Gerő első titkári ténykedését.²² De a másik kérdésben sem ütötte fején a szegyet: Gerőnek nem volt könnyebb dolga sem. Sőt, reformjainak feltehetően egyetlen gátja épp a saját személyisége és múltja volt.

A másik érintett, Nagy Imre őszintén örült és megkönnyebbült; egyrészt Rákosi bukása miatt, másrészt pedig azért, mert ezzel egyidőben a párt újra tárgyalásokat kezdett vele párttagsága visszaállításáról. Az ellenzék több tagja is szem- és fültanúja volt annak, hogy Nagy Imre úgy vélte: el kell fogadni a KV júliusi platformját. „Éles nézetkülönbség mutatkozott Nagy és Gimes között abban, hogy valóságos fordulatként vagy annak elmaradásaként kell-e értékelni a Rákosi-Gerő váltást.” Gimes Miklós, Vásárhelyi Miklós és mások élesen bírálták is emiatt Nagy Imrét, s pár napig „bojkottálták” is.²³ Októberben Nagy ennek ellenére nyilvánosan is írásba adta, hogy

²¹ Rainer: *Az író helye*, 279–295; Baráth Magdolna: *Gerő Ernő és a „tiszta lap” politikája*. Múltunk, 46. évf. (2001) 1. sz. 3–58. (A szó szerinti idézet a 15. oldalon található.)

²² Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések 1940–1956*. Budapest, 1997. 1019. Gerő elleni kritikái: uo., 1022–1023., 1027–1028. Rákosi a (Mikojan által is javasolt) fellépést hiányolta az ellenzékkel szemben.

²³ A visszaemlékezéseket idézi Révész: *Egyetlen élet*, 282.

„az 1956. júliusi határozatokat, noha nem értek velük mindenben egyet, magamra ugyancsak kötelezőnek tartom, és kész vagyok küzdeni megvalósulásukért a pártfegyelem alapján a XX. kongresszus szellemében.”²⁴ Később, a forradalom tükrén keresztül már természetesen egész másképp látta az 1956 nyári eseményeket. Ekkor már így fogalmazott: „A júliusi KV ülés határozatai nem hoztak fordulatot a párt politikájában. [...] Eleve nyilvánvaló volt, hogy a régi, népellenes kalandorpolitikát lehetetlen *a kilátásba helyezett demokratikus módszerekkel* megvalósítani. Nyilvánvaló volt, hogyha a párt politikája változatlan marad, elkerülhetetlen a visszatérés az erőszak politikához, a még meg sem kezdett demokratizmus felszámolásához. [...] nem történtek olyan változások sem politikai, sem személyi téren, amelyek biztosítékot nyújtottak volna a kibontakozásra, a katasztrófa megelőzésére. [...] A júliusi KV határozatnak a Rákosi–Gerő-klikk és [az] annak csak politikai eszközévé vált KV azt a szerepet szánta, hogy *elvi-politikai fordulat nélkül*, hasznos frazeológiával és *megettévesztő manőverekkel* szembeállítsa az 1953. júniusi ellenzéki platformmal.”²⁵

A legérintettebb személy, maga Gerő Andropovnak július 23-án azt mondta, hogy „nem várta, hogy őt választják meg a Központi Vezetőség első titkárává, és ma is úgy véli, hogy jelölése több szempontból nem volt szerencsés: nagyon beteg, nem magyar nemzetiségű [sic!], s ezen kívül az ellenséges elemek és az ellenzék támadhatják a régi hibák miatt, bár könnyen bizonyítható, hogy neki nem volt közvetlen köze a szocialista törvényesség megsértéséhez.”²⁶ Gerő aligha lepődött meg; valójában nagyon is tudatosan készült az első titkári posztra.²⁷ Gerő (utólag) papírra is vetette értékelését a júliusi plénumról. Legfontosabb gondolatait érdemes idézni: „a p[árt]vezetés megosztott volt (a KV júliusi ülése csak látszólagos egységet hozott, s amelynek alig volt tekintélye, 1956. szeptemberétől október 23-ig [...] [pedig] szinte megszűnt.” Gerő szerint lezárult a múlt bűneinek feltárása, a rehabilitáció, a szocialista törvényesség helyreállt. „A szocialista demokrácia kiszélesítése és fejlesztése. Itt is jelentős előrehaladás történt, sőt részben liberalizmus kapott lábra. [...] [A] Pártdemokrácia igen jelentősen kiszélesedett, a bírálókat erőteljesen bontakozott

²⁴ Nagy Imre reagálását bővebben lásd: Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz I–II.* Budapest, 1996–1999. II. kötet 213–219. Az idézetet lásd uo., 218. Maga az életrajz írója is úgy értékeli, hogy Nagy „ha fenntartásokkal is, de mégis igent mondott az 1956. júliusi platformra.”

²⁵ Nagy Imre: *Snagovi jegyzetek. Gondolatok, emlékezések 1956–1957.* (szerk.: Vida István). Budapest, 2006. 115–116. (Kiemelések tőlem – B. P.)

²⁶ *Andropov és Gerő két beszélgetése 1956 júliusában.* (Közli: Vjacseszlav Szereda és Vida István, bevezető: Vida István.) *Tekintet*, 7. évf. (1994) 3–4. sz. 146. Vida István joggal mutat rá, hogy „ha ezt tudta, nem világos, hogy miért akart mégis Rákosi helyére lépni”. Uo., 134. A dokumentumot más fordításban közli még Baráth (szerk.): *Szovjet nagykövetségi iratok Magyarországról*, 325–328.

²⁷ Lásd Sztikalin: *A szovjet nagykövetség és az MDP-n belüli harc*, 36–41.; Szereda–Sztikalin (szerk.): *Hiányzó lapok*, 57.

ki, főként alulról fölfelé [...] [a] kollektív vezetés nem tökéletesen, de 1953 júniusa után megvolt.”²⁸

A későbbi főszereplő, Kádár János ekkori nézeteinek alakulását életrajzírója már részletesen elemezte. Eszerint Kádár érzekelte a szűk pártvezetésen belül az egység hiányát, s „érzékelve a tömegelégedetlenséget, szorgalmazta a gyorsabb előrehaladást, de pártkatonaként »kifelé« nem demonstrálta, milyen ellenállásba ütközik.” Csak „a PB augusztus 31-i ülésén szánta rá magát, hogy megszólaljon.” Ekkor vitába szállt a többi vezetővel, „de Kádár a nyilvánosság fórumain változatlanul vállalta a testülettel a szolidaritást.” A PB-ben kialakult vita kapcsán megjegyezte, hogy „most legalább mindenki szabadon, félelem nélkül mondhatja el véleményét [...] Rákosi idején ilyen elképzelhetetlen lett volna.”²⁹

A Kádár-korszak politikusai és történészei Gerőt szintén alkalmatlannak minősítették az első titkári posztra. A Nemes Dezső főszerkesztésével készült háromkötetes magyar munkásmozgalom-történetben úgy értékelték, hogy „nem tud kellő alapos-sággal szembenézni sem a szektás hibákkal, sem a jobboldali veszéllyel. A kétfrontos eszmei harc helyett inkább a »kétfrontos megbocsátás« politikájával próbálkozik”. Berecz János szerint Gerő „nem tudott szakítani a régi szokásokkal, munkastílussal, minden iránt bizalmatlan volt, félt az új intézkedésektől. [...] Túlságosan kötötte őt a korábbi hibák leleplezésétől való félelme [...] az első sikerek láttán kiütköztek hibái: túlértékelte a helyzet javulását.” Czinege Lajos így emlékezett vissza: „Gerő Ernő, ha nem is volt része a koncepciók perkiagyalásában, tudott róluk. A gazdasági hibákért pedig egyértelműen őt terhelte a felelősség. [...] A hatalomhoz ragaszkodott, a vele járó felelősséget azonban nem vállalta.”³⁰ A nyolcvanas években Szabó Bálint kutatta legtöbbit az 1956 előtti évek történelmét. Szerinte Gerőt is „nagy felelősség terhelte a korábbi hibákért és [...] lekezelő, türelmetlen, durva modora is ellene szólt [...] személye, adottságai nem jelentettek megfelelő garanciát a hibák következetes kijavítására. [...] [Referátuma] igen elnagyolt és elégtelen volt. [...]

²⁸ Gerő Ernő értékelése az 1956. októberi eseményekről. (Közli: Baráth Magdolna). *Múltunk*, 44. évf. (1999) 1. sz. 145. és 150. Gerő az „októberi események” okai között önkritikát nem fogalmaz meg, bár elismeri a saját irányítása alá tartozó gazdaságpolitika hibáit (ezek szerinte szovjet nyomásra alakultak ki). Fő oknak Nagy Imre politikáját tartja, de bírálta Rákosit, a szovjeteket és Kádárt is.

²⁹ Huszár: *Kádár János*, 1. kötet 281–292. A PB ülésének jegyzőkönyve: MOL M-KS 276.f. 53/301. öc. Lásd még Kádár és Andropov 1956. szeptember 3-i beszélgetését: Baráth (szerk.): *Szovjet nagykövetségi iratok Magyarországról*, 343–347.

³⁰ Nemes Dezső et al. (szerk.): *A magyar forradalmi munkásmozgalom története* 1–3. Budapest, 1970. 3. kötet 226.; Berecz János: *Ellenforradalom tollal és fegyverrel. 1956*. Budapest, 1981. 69.; Maros Dénes interjúja Czinege Lajossal. Közli: Berecz János (szerk.): *Visszaemlékezések 1956*. Budapest, 1986. 116.

Kétségtelen, hogy Gerőnek nem volt kellő erkölcsi alapja, hogy új politikát hirdessen, »tiszta lapról« beszéljen.³¹

Gerő megválasztása véleményem szerint is súlyos hiba volt. Ennek ellenére lehetséges, hogy valamiféle belső megtisztulás mégiscsak megtörtént és az új első titkár valóban fel akarta számolni a rendszer sztálinista vonásait.³² Hogy Gerő „katarzisa” mennyire volt mély, milyen sokáig tartott (volna), az vita tárgya lehet. Mindenesetre ismert, hogy az október 23-i tüntetés eltűrése már nem fért bele az első titkár szocialista demokratizmusába. „Sztálinista” fellépése ekkor azonban nem jelenti azt, hogy júliustól októberig is sztálinista módon politizált volna. Ne feledjük azt sem, hogy eleinte Nagy Imre sem azonosult a forradalmárok követeléseivel. Nyilvánvaló, hogy ez Gerő számára még nehezebb lett volna – ha egyáltalán sikerülhetett volna. A szakirodalom egésze mindenesetre úgy véli: augusztus második felére már felülkerekedett a szektás magatartása. Ennek egyik oka lehetett a szovjet nyomás is: „Ezeknek a [reform-]intézkedéseknek a megvalósítását azonban magyar barátaink nem kötik össze a belpolitikai hatalom megszilárdítását biztosító határozott politikával, hanem csak igen *erélytelenül élnek a hatalommal* még olyan esetekben is, amikor *pedig erre feltétlenül szükség lenne*. [...] A magyar elvtársak [...] maguk is észrevették ezt [ti. az »ellenséges elemek aknamunkáját«], de egyelőre mégsem tettek a *kemény vonal* érvényesítését biztosító határozott intézkedéseket. [...] szerintünk különösen fontos lenne a pártvonal szilárdságát, *az államhatalom erejét* demonstrálni. És mégis, a magyar elvtársak [...] az engedmények politikáját folytatják.”³³

Az eddigiek alapján nyilvánvaló: Gerő két tűz közé szorult. Reformjai a szovjetek (főleg Andropov nagykövet) számára túlzottak voltak, míg az ellenzék azért bírálta, mert felemásnak, vontatottnak tekintette a változásokat. Gerő talán egyszerre akart mindkét oldalnak megfelelni, s ennek kudarca után frusztrálttá, ingerlékennyé és kiszámíthatatlanná vált.

Talán mégis megkockáztatható, hogy Gerő – amennyiben kapott volna a történelemtől legalább néhány év türelmi időt – Kádár János 1961–63 utáni politikájához hasonló útra lépett volna. A „puha diktatúra” véleményem szerint már 1956-

³¹ Szabó Bálint: „*Pártegyeséggel a szocialista demokráciáért!*” Az MDP Központi Vezetőségének 1956 júliusi határozataláról. Propagandista, 10. évf. (1986), 5. sz. 79., 81. és 85. Ugyanakkor a szerző elismeri a program pozitív vonásait is.

³² Ezt látszólag cáfolja Ács Lajos 1956 novemberi feljegyzése. Itt Gerőről azt állítja, hogy július után is gyakran vitatkozott vele, s e vitákban Gerő balos álláspontot képviselt. Állításai hitelét azonban meg lehet kérdőjelezni, annak tipikus önmentő jellege miatt. Ács Lajos 1956. novemberi feljegyzése a budapesti lengyel nagykövet számára. (Közli: Tischler János.) Múltunk, 37. évf. (1992) 4. sz. 160–161.

³³ Andropov levele az SZKP KB Elnökségének, 1956. augusztus 30. In: A „*Jelcin-dosszié*”. Szovjet dokumentumok 1956-ról. Budapest, 1993. 32–33. (Kiemelések tőlem – B. P.)

ban létrejött, s nem csak azért, mert Gerő nem *mert* kemény eszközökhöz nyúlni, hanem mert nem is *akart*. A *tiszta lap* programja nem csak taktikai elem volt. Úgy vélem, hogy eddig csak egy szűk értelemben értelmezték a kutatók a tiszta lap fogalmát: nem (vagy nem csak) azért kellett a tiszta lap, hogy a törvénysértésekre fátylat lehessen borítani, hanem azért is, hogy valami teljesen új vegye kezdetét.³⁴ A továbblépésnek egyetlen feltétele nem volt adott: a megfelelő személy. Gerő ugyanis elfogadhatatlan volt,³⁵ s a magyar társadalom nem csak akkor, de még ma, több mint ötven évvel később sem vesz tudomást azokról a reformokról, amelyek 1956 nyarán megindul(hat)tak (volna).³⁶

2. Mi valósult meg a reformokból? Látszat-, vagy átfogó intézkedésekre került sor? Tudjuk, hogy egy mély strukturális reformhoz sok időre van szükség. Gerőnek nem adatott meg sok idő, sőt, mint Molnár Miklós fentebb idézett műve mutatja, még a szokásos türelmi időt sem kapta meg az ellenzéktől. Pedig Gerő nemcsak meghirdette a reformokat, hanem azok végrehajtása is megkezdődött (a nyári uborkaszegzon és a szabadságolások ellenére, szemben a Nagy Imre-kör tagjainak ezzel ellentétes állításaival). Valójában nehezen is érthető, hogy miért fogalmazódnak meg mindmáig olyan kritikák a „tiszta lap” időszakával szemben, miszerint túlságosan lassan, vontatottan és ellentmondásosan haladt minden változás. Vajon lehetséges-e egy jelentős átalakítást három hónap alatt végrehajtani? Ha megvizsgáljuk a reformok bevezetését, azt láthatjuk, hogy Gerő idején az első lépések előbb következtek be, mint Nagy Imre „új szakasza” során. Ha a rendszerváltás időszakával vetjük össze, akkor is hasonló eredményre jutunk. Kádár 1988 májusi bukása után nyolc hónap telt el, amíg a reformkommunista ellenzék (természetesen a „valódi” ellenzék nyomásával együtt) elérte az első jelentős sikerét. Igaz, maga Grósz Károly még névleg sem kötelezte el magát a politikai reformok mellett, szemben pl. Gerővel.

A PB már 1956. július 23-án elkezdett foglalkozni a reformok végrehajtásával, s a következő hetekben megindult a részletek kidolgozása. A pártállami-parancsuralmi reflexek azért még erőteljesebbek voltak: „össze kell hívni a Hazafias Népfront el-

³⁴ E szempontból érdekes Gerő sokat emlegetett október 23-i, este elmondott beszéde. A kollektív emlékezet szerint Gerő ebben csőcseléknek nevezte a tüntetőket. Valójában sem ez, sem az ellenforradalmár, sem a fasiszta jelző nem hangzott el. Vö.: Varga László: *A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23–november 9.* Budapest, 1989. 23–26. Gerő szavait a nép másként értette. Ez „nem félrhallás, ez tömegpszichózis. A nép úgy vélte, Gerőtől csak ezt várhatja.” Gyurkó László: *A bakancsos forradalom.* Budapest, 2006. 81.

³⁵ Minden más hiányzó feltétel ebből származik. Ha Kádár (vagy Nagy) került volna Rákosi helyére, könnyebben megoldódott volna a bűnösök mielőbbi felelősségre vonása, a rehabilitáció, és persze a Nagy Imre-kérdés is.

³⁶ Mindez ráadásul nem azért történt így, mert az akkor közvélemény nem ismerte meg a kezdeményezett reformokat. A sajtó ugyanis bő terjedelemben foglalkozott a júliusi KV-üléssel, az augusztusi országgyűlés eseményeivel és a többi tervezett reformlépéssel is.

nökségét, hogy állást foglaljon a KV határozataiban [...] és szólítson fel a párt- és a kormány politikájának támogatására. [...] Kívánatos, hogy a Magyar Tudományos Akadémia elnöksége hasonló értelemben foglaljon állást. [...] Hegedüs András és Non György elvtárs parlamenti beszédét ezek elmondása előtt legalább 3 nappal meg kell küldeni véleményezésre a Politikai Bizottságnak.³⁷ A PB három nappal később fogadta el részletes munkatervét, ami mutatta, hogy a reform minden lépését szemmel kívánta tartani.³⁸

A megindult reformokról e tanulmányban helyhiány miatt sem szólhatok részletesen, de vázlatosan megpróbálom összefoglalni a történeteket. Töreksem arra is, hogy bemutassam: az 1956-os forradalom után visszavont reformok később mikor születtek újjá.

a) *A parlament nagyobb szerepe.* 1956. július 30-án összeült az országgyűlés, amely megkezdte Gerő programjának végrehajtását.³⁹ Határozatot fogadott el az országgyűlési képviselők munkájáról, valamint lényegesen módosította az ügyrendet (mai szóval: házszabályt). Előbbi határozat kimondta, hogy az országgyűlést az eddiginél gyakrabban kell azt összehívni és minden alapvető kérdést törvényben kell rendezni. Ez a követelés Nagy Imre „új szakasza” alatt is fontos szerepet játszott; később pedig csak az 1987. (!) évi XI. törvény biztosította ismét. Újra bevezették az interpellációkat a parlamenti munkában (az első kérdésekre már augusztus 3-án sor is került, sőt az egyik miniszteri választ az országgyűlés nem fogadta el). Előírták, hogy a Népköztársaság Elnöki Tanácsa, a Minisztertanács és a Legfelsőbb Bíróság elnöke, illetve a legfőbb ügyész munkájáról rendszeresen számoljon be az országgyűlésnek. (A legfőbb ügyész első beszámolójára már ezen az ülészen on sor került.) Az új ügyrend részletezte az interpelláció szabályait, valamint lényegesen kibővítette az országgyűlési bizottságok számát és jogkörét.⁴⁰ A reformprogram

³⁷ MOL M-KS 276.f. 53/296. őe.

³⁸ MOL M-KS 276.f. 53/297. őe.

³⁹ Az országgyűlésben végbement nagyhatású változásokról még egy olyan szakmunka sem tesz említést, amelynek pedig ez a legfőbb témája: Horváth Lajos: *A magyar országgyűlés 1956–57-ben.* Budapest, 2004. Itt az 1956. augusztusi ülészen azokról mindössze a következőket állapítja meg a szerző: „naplójában nem találunk semmit, ami annak a jele volna, hogy a képviselők észleltek volna valamit a forradalom és a szabadságharc előszeléből. Esetleg Parragi György vérszegény interpellációja tekinthető ilyennek a hitoktatás kérdéséről.” Uo., 179.

⁴⁰ 1/1956. OGY. hat., ill. 2/1956. OGY. hat. Magyar Közlöny, 1956/69. szám (augusztus 8.); Szabad Nép, 1956. augusztus 2–4., ill. augusztus 10.; Bencsik Péter: *A Rákosi-rendszer állama 1945–1956.* In: Szabó Pál Csaba (szerk.): *A magyar állam története 1711–2006.* Budapest, 2007. 219. (Csak a Magyar Elektronikus Könyvtárban elérhető dokumentum: <http://mek.oszk.hu/04800/04807/04807.pdf>) Interpellációk és országgyűlési beszámolók egyébként az egész Kádár-korszakban folyamatosan voltak, bár ezeket formálisnak tekinthetjük.

további pontjainak végrehajtását 1957 elejére tervezték. Ekkor fogadták volna el az új választójogi törvényt, amely egyéni választókerületekre épült volna és tartalmazta a képviselők visszahívhatóságát is.⁴¹ Mindkét intézkedés végül az 1966. évi III. törvénnyel valósult meg.

Az országgyűlés határozata értelmében a parlament gyakrabban ülésezett volna. 1956. hátralevő hónapjaira még két ülészak összehívását tervezték.⁴² A következő ülést október 22-re össze is hívta az Elnöki Tanács. Ezt a párt- és kormánydelegáció jugoszláviai útja miatt előbb 29-ére halasztották, majd a forradalom kitörése miatt a kérdés lekerült a napirendről.

b) Decentralizálás és a bürokratizmus visszaszorítása. Határozatok születtek az állami szervek munkájának egyszerűsítéséről és megjavításáról, illetve a tanácsok pénzgazdálkodási és költségvetési hatáskörének kiszélesítéséről. Előbbi egyszerre szolgálta a túlzott központosítást és a nagyfokú bürokratizmus visszaszorítását az állami hivatalok, intézmények és vállalatok esetében. A tanácsok számára lehetővé tették, hogy a rendelkezésükre álló kereteken belül maguk állapítsák meg saját költségvetésüket. Egyúttal célul tűzték ki, hogy a tanácsok teljesen saját bevételeikből finanszírozzák kiadásait. (Ezeket a lépéseket csak az 1971. évi I. tv. biztosította.) Augusztus elején a PB megbízta a pártvezetés egyes tagjait, hogy dolgozzanak ki az államigazgatás és a gazdaság különböző ágazatainak decentralizálására, ügyvitelének egyszerűsítésére vonatkozó javaslatokat.⁴³

A pártállami struktúra és irányítás, mint fentebb láttuk, továbbra is fennmaradt. A rendszer merevsége viszont oldódni kezdett. Ebben szerepet szánt a vezetés a Hazafias Népfrontnak is. A Népfrontot olyan tömegszervezetté kívánták átalakítani, aminek helyi szervezetei vannak, s lehetővé tették volna, hogy a HNF *egyéni tagsággal* is rendelkezzen, sőt, számoltak azzal is, hogy a tagok és a helyi bizottságok „nem mindenben értenek egyet a párt politikájával”. A Népfront vezetésében az elképzelés szerint a pártonkívüliek kaptak volna jelentős szerepet, többek között Tildy Zoltán volt kisgazda köztársasági elnök, Grósz József kalocsai érsek, illetve a pártba visszavett ellenzéki Losonczy Géza is.⁴⁴ Ezekben a javaslatokban nem nehéz észrevenni azokat az elemeket, amelyek eredetileg Nagy Imre elképzelései voltak a Népfront

⁴¹ MOL M-KS 276.f. 53/299. öc.; Szabad Nép, 1956. augusztus 26. A képviselők jogait és különösen a mentelmi jog szabályait is ekkor kívánták kidolgozni.

⁴² Szabad Nép, 1956. augusztus 3.; MOL M-KS 276.f. 53/299. öc.

⁴³ 1046/1956. MT. hat. Magyar Közlöny, 1956/49. szám (június 3.); 1066/1956. MT. hat. Magyar Közlöny, 1956/65. szám (július 29.); MOL M-KS 276.f. 53/298. öc.

⁴⁴ MOL M-KS 276.f. 53/298. és 300. öc.; Szabad Nép, 1956. szeptember. 30. A Népfront lapja, a Magyar Nemzet gyakrabban és bővebben is foglalkozott a HNF reformjával, lásd az újság augusztus 8-i, 14-i, 28-i, szeptember 30-i, október 7-i, 9-i, 11-i, 14-i, 20-i és 21-i számait. Lásd még Molnár Zoltán: *Népfrontot, de őszintén.* Irodalmi Újság, 1956. október 13.

1954-es létrehozásakor. Akkor azonban a Rákosihoz hű funkcionáriusok meggátolták a túl liberális keretek létrehozását.

A felduzzadt, túlméretezett államapparátus csökkentésének módját a pártvezetés úgy képzelte el, hogy nagyobb közigazgatási egységeket hoznak létre egyes megyék, járások, illetve fővárosi kerületek összevonása révén. A 19 megye helyett kb. 10–12 megye létrejöttével számoltak.⁴⁵ A saját közigazgatási reform-tervet is kidolgozó Bibó István viszont úgy értesült, hogy a területrendezés háttérben az állt, „hogy néhány renitens párttitkárnak egy kicsit a nyakára akasszák a hurkot. Amolyan jellegzetesen Rákosi-féle, alantas machiavellista szempont, egy területrendezést, ami esetleg negyven vagy ötven évig az ország nyakán marad, ilyen szempontok szerint csinálni.”⁴⁶ A területrendezés hamarosan a viták keresztüztüzebe került⁴⁷ és a bírálatok hatására a Minisztertanács (a KV javaslatára) le is vette a napirendről az elképzelést, azt is kimondva, hogy arra a következő néhány évben sem fognak visszatérni. A párt lapja szerint ez „a döntés hangot adott az ország közvéleményének, s elejét vette, hogy az ország állami és gazdasági szervezetét kellő előkészítés nélkül, máról holnapra megbolygassák.”⁴⁸ A társadalmi ellenállást látva Kádárban sem merültek fel később ilyen elképzelések.

c) *Szocialista törvényesség.* A korszak során talán ez kapta a legnagyobb figyelmet, s talán emiatt érte a Gerő-vezetést a legtöbb kritika. Kétségtelen tény, hogy a diktatúra bűnöseinek felelősségre vonása nem, vagy csak igen vontatottan haladt. A Politikai Bizottság augusztus 9-i ülésén megfogalmazottak szerint „a politikai perek során kompromittált államvédelmi tisztek ügyében [...] az ügyészség emeljen vádat [...] az előzetes vizsgálatot és a tárgyalást oly módon kell lefolytatni, hogy az ne jelentse e kérdésnek újabb, széles körben való elterjedését.”⁴⁹ A tények eltussolása nyilván nem szolgálta a múlt feltárását, a hibák lezárását, a tiszta lap politika hitelességét. A huzavona oka természetesen az volt, hogy a bűntársak egy része még mindig a KV, sőt a PB tagja volt. Farkast végül mégis őrizetbe vették, de Rákosi (és Gerő) felelősségre vonása szóba sem kerülhetett. Az ellenzék bírálta a vezetést a rehabili-

⁴⁵ MOL M-KS 276.f. 53/299. óe., illetve 302. óe.

⁴⁶ Huszár Tibor: *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok.* Budapest, 1989. 128.

⁴⁷ Pl. Markos György: *Megyerendezés és értelmiségi határozat.* Irodalmi Újság, 1956. szeptember 29. Azzal is vádolta a vezetést, hogy nem hallgat a szakemberek véleményére. Már az átszervezés tervének visszavonása után jelent meg Kónya Lajos: *Gondolatok a területrendezésről* című cikke, amely szerint a terv „felvetése július előtt történt, a legegészségtelenebb politikai légkörben [...] a Rákosi-féle politika öröksége.” Uo., október 13.

⁴⁸ Szabad Nép, 1956. október 12. és október 13.

⁴⁹ MOL M-KS 276.f. 53/298. óe. Így nem hozták nyilvánosságra az ÁVH-s brutalítások részleteit sem, amelyről pedig meglehetősen részletes információkat kapott ekkor a pártvezetés.

táció elhúzódása miatt is, pedig e téren volt előrelépés. Folytatódott a szociáldemokraták rehabilitálása és a pártellenzéki kommunisták elleni túlkapások orvoslása. Több kizárt újságíró, és végül Nagy Imrét is visszavették a pártba. Feltehető, hogy további néhány hónap alatt a rehabilitáció folytatódott volna és akár az ártatlan kisémberekre is kiterjedt volna.⁵⁰ Sőt, „napirendre tűzték a nem munkásmozgalmi politikai foglyok ügyének felülvizsgálatát is. [...] Közöttük is voltak ártatlanok, és olyanok is, akik [...] cselekedeteikért aránytalanul súlyos büntetést kaptak.”⁵¹

A PB részletesen megtárgyalta viszont a Belügyminisztérium (és így az alá tartozó ÁVH) feladatait, jogkörét, párt- és állami ellenőrzését; annak érdekében, hogy a jövőben ne fordulhassanak elő törvénytelenések. Azt is kimondták, hogy „a BM szervei az ügynöki hálózatot az ellenséges elemek felderítése mellett a becsületes dolgozók irányában is foglalkoztatták.”⁵²

Nonn György legfőbb ügyész 1956. július 31-én tartotta meg beszámolóját az országgyűlésben. Ebben a nyilvánosság előtt beszélt a koncepciók perekről, törvénytértekről (bár csak a munkásmozgalmi vezetők elleniekről), a bűnös államvédelmi tisztek elleni eljárásokról. Kijelentette, hogy „az államvédelmi szervek munkájában gyökeres változás történt”, illetve hogy „bíróságaink függetlenek [...] és senkit nem ítélnék el pusztán osztályhelyzete miatt” – bár az utóbbi állítások inkább tekinthetők célnak, illetve programnak, mint valóságnak. Mégis, e kijelentés már azzal is fontossá vált, hogy közvetve beismerte, hogy korábban ez volt a gyakorlat és ezt a vezetést helyteleníti. Szintén kimondta, hogy az előző években az ügyvédek jogait korlátozták, hogy hibás volt a bűnösség beismerését elfogadni egyedüli bizonyítékként. Mindezek után azonban mosolyra fakasztó módon arról szólt Nonn, hogy az „imperialista burzsoázia államának természetéhez tartozik a törvények kijátszása [...], a mi rendszerünknek ez nem természete. Ellenkezőleg, rendszerünk nem tűri a törvényteleniséget, az önkényt.”⁵³ Lehet, hogy az ilyen kijelentések háborították fel az embereket annyira, hogy a valóban pozitív elemeket már tudomásul sem vették?

Az Igazságügyi Minisztérium megkezdte a teljes joganyag rendezését, hogy megszüntesse annak átláthatatlanságát. Kiemelkedően fontos volt a büntető és a polgári perrendtartás, valamint a bírósági rendszer átalakítása. Jelentősen csökkenteni kívánták a katonai bíróságok jogkörét, a büntetés-végrehajtás feletti felügyelet a Belügy-

⁵⁰ Számtalan cikk foglalkozott pl. az ártatlanul meghurcolt parasztokkal, akár még kulákokkal is. „A kuláknak – ha beilleszkedik rendszerünkbe – a haja szála sem görbül meg. [...] A kulákat egyenjogú állampolgárnak tekintjük.” E mondatok az „aki nincs ellenünk, az velünk van” elv megfelelői. Szabad Nép, 1956. augusztus 17. A meghurcolt kisémberek mellett lépett fel egy cikkében Kónya Lajos: *A „politikai” foglyokról*. Irodalmi Újság, 1956. október 20.

⁵¹ Maros Dénes interjúja Nonn Györggyel. In: Berecz (szerk.): *Visszaemlékezések 1956*, 142.

⁵² MOL M-KS 276.f. 53/297. és 298. óc.

⁵³ Szabad Nép, 1956. augusztus 1.

minisztériumtól (vagyis lényegében az ÁVH-tól) visszakerült volna az Igazságügyi Minisztériumhoz (ez végül csak 1963-ban történt meg, a megtorlás lezárulta után). A Politikai Bizottság 1956. július 23-i ülésén felmerült, hogy el kell törölni a halálbüntetést. (Erre, mint ismeretes, csak a rendszerváltás időszakában került sor.) Előkészületben volt az új Büntető törvénykönyv is (végül csak az 1961. évi V. törvény alkotta meg.) Szintén fontos volt az államigazgatási eljárási törvény kidolgozása.⁵⁴ Ennek elfogadását még a forradalom sem hátráltatta jelentősen (az 1957. évi IV. törvényként született meg). De volt olyan elem a joganyag rendezésében is, ami már 1956 nyarán hatályos rendelkezéssé vált. Az Elnöki Tanács egyes büntetteket 1956. július 24-től szabálysértéssé minősített. Ezt követte augusztusban a szabálysértési bizottságok törvényi felállítása, amely kivette a szabálysértések elbírálásának jogát a bíróságok kezéből. E jogszabályoktól azt várták, hogy megszünteti az indokolatlanul nagy büntetéseket a kisebb súlyú törvényellenes cselekmények elkövetőivel szemben.⁵⁵

A vezetés szakítani kívánt a „személyi kultusszal”, illetve annak látványos jeleivel is. Ennek érdekében fokozatosan („lehetőleg minden feltűnés nélkül [...]”, nem kampányszerűen” csökkenteni kívánták a Sztálin- és Rákosi-képek számát („anélkül, hogy mindenünnen eltávolítanák”. A PB-tagok portréit pedig tablókkal (csoportképekkel) váltották fel. Határozat született arról is, hogy magyar állampolgárságú élő személyekről nem neveznek el utcákat, állami üzemeket, intézményeket, a már meglévőket pedig átnevezik. Ugyanezt javasolták a szövetkezetek számára is.⁵⁶ Bár e döntések helyesek voltak, de a feltűnés nélküliség és a nem teljes körű kivitelezés egyértelműen súlyos hiba volt.⁵⁷ Mindazonáltal kevesen tudják: a sztálinvárosi tanács

⁵⁴ Az összes említett jogszabály tervezetéről beszámol a Szabad Nép, 1956. augusztus 26. A lap október 4-i száma külön is említi a büntetés-végrehajtás reformját. A halálbüntetés eltörlését lásd MOL M-KS 276.f. 53/296. öc. A tervezett jogszabályokról később is írtak a lapok. (Pl. a Szabad Nép és a Magyar Nemzet október 13-i száma.)

⁵⁵ Vö. 1956. évi 16. tvr. Magyar Közlöny, 1956/63. szám (július 24.); 1956. évi IV. tv. Magyar Közlöny, 1956/69. szám (augusztus 8.); Szabad Nép, 1956. augusztus 2. és 30.

⁵⁶ MOL M-KS 276.f. 53/298. öc.; Szabad Nép, 1956. szeptember 2. A legfontosabb feladatnak a csepeli Rákosi Művek és a miskolci Rákosi Mátyás Nehézipari Egyetem átnevezését tekintették. Előbbit az 1099/1956. MT hat., utóbbit az 1956. évi 20. tvr. valósította meg. Magyar Közlöny, 1956/87. és 91. szám (október 5. és 18.) A Szabad Nép és a Magyar Nemzet már 1956. szeptember 30-án tudósított a döntésről.

⁵⁷ Feltehetően ez Andropov nyomására következett be. Augusztus 2-án Gerőnek megemlítette, hogy e kérdésben „az SZKP KB óvta pártunkat mindenfajta meggondolatlanságtól és fölösleges sietségtől”. Gerő ekkor még azt mondta, hogy „ez teljesen érthető a Szovjetunió viszonylatában. Magyarországon viszont, ahol ez nem nagy mennyiségű, egyedül csak Rákosi e[lvtárs] nevét viselő objektumról van szó, ezt a munkát nincs értelme elhúzni, ezért az átkeresztelést az említett határozat közlése után azonnal és rövid idő alatt akarják végrehajtani.” Baráth (szerk.): *Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról*, 334. (Kiemelés tőlem – B. P.)

1956. október 18-án elhatározta, hogy kérni fogja a Minisztertanácstól a város nevének megváltoztatását.⁵⁸ Ide kapcsolódik az is, hogy a pártvezetők kirívó privilégiumait is megnyirbálták. Erről már júliusban hoztak PB-határozatot.⁵⁹

d) *Anyagi érdekeltség fokozása a gazdaságban. A lakosság életszínvonal, életkörülményei.* Megszüntették a békekölcsönök jegyzését.⁶⁰ Új bérrendszert dolgoztak ki, ami enyhítette a normarendszer túlzásait is, továbbá az üzemekre bízta volna a béralap elosztását (ezt később az új gazdasági mechanizmus vezette be 1968-ban). Folyamatban volt az új nyugdíjtörvény kidolgozása, az egészségre ártalmas munkakörben dolgozók munkaidő-csökkentése stb.⁶¹ Az új munka törvénykönyv a korábbi gyakorlattal szemben növelte volna a munkavállalás szabadságát és bírósági jogkörbe utalta volna a munkaügyi vitákat.⁶²

Jelentős hiba volt viszont, hogy a vezetés nem törölte el a beszolgáltatási rendszert. Ezt a hibát utólag elismerte Hegedüs András akkori miniszterelnök is. 1956 végén az országgyűlés új begyűjtési törvényt akart elfogadni, amely bár a régi rendszert lényegében változatlanul hagyta volna, de az apróbb módosítások célja a „termelői biztonság” további növelése és az érdekeltség fokozása lett volna. Októberben a begyűjtési miniszter már a beadási rendszer alapos felülvizsgálatának szükségességét is elismerte. Tervbe vették egy új termelőszövetkezeti törvény megalkotását is, amely rögzítette volna a tagok és a tsz jogait, illetve lehetővé tette volna, hogy a tsz-ek maguk alkossák meg alapszabályukat.⁶³ (Mindez végül az 1967. évi III. törvény révén valósult csak meg.)

Fontos lépés volt, hogy augusztus 1-től a Minisztertanács feloldotta a letelepedési tilalmat a fővárosban és a nagy ipari központokban. Ezzel helyreállt a szabad lakóhelyválasztás joga.⁶⁴

⁵⁸ Magyar Nemzet, 1956. október 19. Eredetileg az Újpentele név merült fel javaslatként. A város végül csak 1961-ben nevezték át Dunaujvárossá.

⁵⁹ MOL M-KS 276.f. 53/297. öc. Megszüntették „a dolgozók által jogosan bíralt ingyenes jutatások (színház, mozi, üdülés stb.)” terén fennálló „túlzásokat”.

⁶⁰ 1098/1956. MT. hat. Magyar Közlöny, 1956/87. szám (október 5.)

⁶¹ Szabad Nép, 1956. augusztus 12. A munkaidő-csökkentésről már május végén határozat született: 1039/1956. MT. hat. Magyar Közlöny, 1956/46. szám (május 27.) Az új nyugdíjszabályok közt szóba került a tsz-paraszttság bevonása a rendszerbe, lásd MOL M-KS 276.f. 53/298. öc.; Magyar Nemzet, 1956. szeptember 19. (Ez végül 1958-ban valósult meg.)

⁶² Szabad Nép, 1956. augusztus 26. Augusztus 31-én a PB is elfogadta, hogy a munkavállaló szabadon, indoklás nélkül kiléphet a munkahelyéről. MOL M-KS 276.f. 53/301. öc.

⁶³ Hegedüs: *A történelem és a hatalom ígészetében*, 270.; Szabad Nép, 1956. augusztus 13. és 26., illetve október 16. Enyhíteni kívánták a beszolgáltatás adó-jellegét, az átvételi árakat közelíteni akarták a szabadpiaciakhoz.

⁶⁴ 24/1956. MT. rend. Magyar Közlöny, 1956/66. szám (augusztus 1.); Szabad Nép, 1956. augusztus 2.

A belpolitikai olvadás látványos jele volt a külföldi utazásokra vonatkozó szabályok átfogó liberalizálása. Megindult az útlevél-kiállító szervek decentralizálása, megkezdődött a szocialista és a nyugati viszonylatú utazók és utazások differenciált kezelése. A vízumadás ismét a külképviseletek saját hatáskörébe került (tehát itt is decentralizálás történt). Tárgyalások kezdődtek minden szomszédunkkal (még Ausztriával is) a kishatárforgalom újbóli bevezetéséről. Talán leglátványosabban azonban az útlevél-ellenőrzés módszerei változtak: csökkent a várakozási idő, megszűnt a vonatok megállítása a határponton, helyette menet közbeni ellenőrzés volt. Az útlevélkezelő járőrök kezéből kivették a géppisztolyt, amit korábban az utasokra ráfogtak. Mindezek következtében 1955-höz képest kb. háromszorosára nőtt a külföldre utazók száma.⁶⁵ A forradalom kitörése után a könnyítéseket visszavonták; többségüket a hatvanas években vezették be ismét, de a kishatárforgalomról Ausztria felé 1987-ig szó sem lehetett (de akkor is ehelyett inkább a világútlevélről született döntés).

e) *Nyilvánosság, sajtó kérdései.* A KV határozata előírta, hogy nagyobb nyilvánosságot, jobb tájékoztatást kell biztosítani. Ennek érdekében 1956. augusztus 15-én megtartották a Minisztertanács első sajtótájékoztatóját, amire évek óta nem került sor.⁶⁶ Az ősz folyamán pedig ez a gyakorlat az egyes tárcák esetében is rendszeressé vált. Augusztus elejétől foglalkozott a pártvezetés az 1955 decemberében a pártból kizárt, illetve állásából eltávolított írók és újságírók ügyével.⁶⁷ A vizsgálat lezárulta után a legtöbben visszakapták párttagságukat, és újra elhelyezkedhettek a sajtónál. Igaz, mindez egyéni elbánás alapján történt, nem minden eltávolított személyre terjedt ki. Az ellenzék legismertebb újságírói közül Gimes Miklós, Haraszi Sándor, Vásárhelyi Miklós és Fazekas György, ha nem is könnyen, de elfogadták a párt által adott elégtételt; míg egyesek, pl. Szilágyi József, nem így tettek. Némileg más elbírálás alá vonták az 1956 júniusában kizárt Déry Tibort és Tardos Tibort. Déry közölte, hogy nem is akar visszatérni az MDP-be.⁶⁸

A pártvezetés elvileg is foglalkozni akart az értelmiség helyzetével. A Társadalmi Szemle 1956 augusztusi száma közölte a párt ún. értelmiségi határozatát, amely elismerte, hogy a értelmiséggel szembeni korábbi bizalmatlanság komoly hiba volt és

⁶⁵ Szintén fontos intézkedés, hogy Jugoszlávia felé felszámolták a határövezetet, Ausztria felé pedig a műszaki zárat (vasfüggöny, elaknásított terület). E témákat bővebben lásd Bencsik Péter–Nagy György: *A magyar úti okmányok története, 1945–1989.* Budapest, 2005. 24–27., 39–41., 47., 54–55., 235–236. Az intézkedésekről bő terjedelemben, rendszeresen beszámoltak a napilapok is.

⁶⁶ Szabad Nép, 1956. augusztus 16. és 17.; Magyar Nemzet, 1956. augusztus 16.

⁶⁷ MOL M-KS 276.f. 53/297. óc. Ugyanekkor határoztak a napilapok példányszám-emeléséről, egy új hétfői lap létrehozásáról (ebből született meg később a Hétfői Hírlap).

⁶⁸ A kiinduló határozatot lásd MOL M-KS 276.f. 53/298. óc.; az ügyet bővebben tárgyalja Révész: *Egyetlen élet*, 283–286.; Huszár: *Kádár János*, I. kötet 285. Lásd még Ständeisky Éva (szerk.): *Írók lázadása. 1956-os írószövetségi jegyzőkönyvek.* Budapest, 1990. 245–247.

szakítást ígért e gyakorlattal. Ennek érdekében a továbbiakban nem kívántak élni a származás szerinti megkülönböztetéssel, tehát nem akarták megkülönböztetni a régi és az új értelmiséget sem. Az adminisztratív eszközök helyett pedig a jövőben a meggyőzés, a vita módszerével küzdenek a „burzsoá” nézetekkel szemben. A konkrét intézkedések közül megemlítenéd, hogy a párt nagyobb önállóságot és költségvetést kívánt biztosítani a tudományos és más értelmiségi intézményeknek, növelni kívánta a külföldi kapcsolatok addigi igen alacsony mértékét (tanulmányutak, külföldi könyvek és folyóiratok beszerzése révén). Tervbe vették az alacsony értelmiségi fizetések emelését. Utasították a megfelelő szerveket az értelmiséggel szembeni kirívó sérelmek (elbocsátások, pártból való kizárások) orvoslására. Kiemelkedő, hogy tervbe vették a középiskolai és egyetemi felvételnél a származási alapú megkülönböztetés eltörlését.⁶⁹ Ez utóbbi végül csak 1963. után valósulhatott meg.

Az értelmiségi határozatról a későbbiekben élénk vita is kibontakozott, amit Losonczy Géza cikke indított el. Ezt a cikket úgy szokták emlegetni, mint „amely először támadta nyíltan és élesen a Rákosi utáni pártvezetést”.⁷⁰ Ez a beállítás azonban egész egyszerűen téves. Losonczy ugyanis számtalanszor kijelenti, hogy az értelmiségi határozat helyes, jó irányba mutat. Mindössze aggodalmait fogalmazza meg, hogy a megvalósulása megtörténik-e majd. „Miután létrejött ez a helyes határozat, legfontosabb – ismétljük –, hogy meg is valósuljon. Meg fog-e valósulni? Bízunk benne, hogy igen, de azt is hozzátesszük, hogy nem könnyen és nem harcok nélkül.” Losonczy szerint három feltételnek kell ehhez teljesülni: „Az egyik, hogy a Központi Vezetőség és a Minisztertanács értelmiségi politikáját a jelenlegi határozatnak a szelleme irányítsa, s legyen meg a szükséges elszántság az ingadozások és félrendszeres szabályok leküzdésére, a visszaesések megakadályozására. [...] szükséges volna szerintünk olyan előzetes pártokmányok mielőbbi nyilvános felülvizsgálata és kiigazítása, amelyek nem egyeztethetők össze – részben vagy túlnyomó részben – a jelenlegi határozattal [...] Másodszor: [...] nagyon csekély számú, rendkívül indokolt személyváltozás a kulturális életben, párt- és állami vonalon – ez már részben elkezdődött –, igen megnövelné az új értelmiségi politika hitelét [...] Végül [...] az értelmiségi határozat megvalósulásának döntő feltétele a XX. kongresszus szellemének teljes politikai

⁶⁹ A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata értelmiségi politikánk néhány kérdéséről. Társadalmi Szemle, 11. évf. (1956) 8. sz. 29–41. A határozatot először a PB június 14-i ülésén vitatták meg. MOL M-KS 276.f. 53/291. őc. (Csatolva itt is megtalálható a végleges szöveg). – Jellemző, hogy a szovjet vezetés magát a KV-határozatot is az értelmiség előtti hajbókolásnak minősítette. Lásd Gromiko feljegyzését az SZKP KB részére, 1956. szeptember 7. In: „Jelcin dosszié”, 43.

⁷⁰ Révész: *Egyetlen élet*, 286. E megállapítás tükröződik másutt is: „Szeptember elején jelent meg Losonczy Géza cikke, amely kritizálta a Gerő-féle pártvezetés tevékenységét.” Ripp: *1956. Forradalom és szabadságharc*, 59.

győzelme hazánkban. [...] A demokratizmus szellemében biztosítani kell, hogy éledjenek újjá az értelmiségi szakszervezetek és szervezetek, élükön olyan vezetőségekkel, amelyek tagságuk teljes bizalmát élvezik.” Mindezt éles támadásnak nevezni aligha lehet. Losonczy valójában nem is bírált, hanem igyekezett nyomást gyakorolni a pártvezetésre, hogy az hajtsa végre, amit már amúgy is kimondott. Inkább az meglepő, hogy a KV egyik tagja, Friss István miért támadta meg egyáltalán a Szabad Népben Losonczy cikkét. Ennek tanulsága az, hogy a pártvezetés tagjai bizalmatlanok voltak a Nagy Imre-kör tagjaival szemben, és ártó, romboló szándékot magyaráztak bele minden megnyilvánulásukba. Ostoba magatartásukkal pedig ők maguk radikalizálták az írókat, újságírókat.⁷¹

Az viszont kétségtelen, hogy az újságokhoz visszatért ellenzékiek tevékenysége révén a sajtó hangneme szeptembertől egyre szabadabb lett. Egyre kevésbé működött a(z ön)cenzúra. Az „építő” kritikát egyébként a pártvezetés is támogatta. Augusztus végén azonban voltak olyan vélemények, ami szerint „a sajtó nem viszi következetesen a Politikai Bizottság politikai vonalát. A sajtó munkájára *a visszatekintés, a múlt hibáiban való vájkálás* jellemző.” Erősíteni kívánták a Szabad Nép pártirányítását is.⁷²

A valóban éles bírálatokra pedig inkább csak októbertől került sor, pl. az Irodalmi Újság vagy az ekkor alakult Hétfői Hírlap hasábjain. A leghíresebb ilyen cikk Háy Gyula tollából született meg, *Miért nem szeretem?* címmel. „Kucsera elvtárs” bírálata a pártbürokrácia elleni kíméletlen támadás volt. Hatását az is fokozta, hogy Rajkék újratemetésének napján jelent meg.⁷³

A nyári szünet után újjáindult a Petőfi Kör munkája is, ennek eseményeiről is rendszeresen beszámoltak a lapok.⁷⁴ Az ellenzék nagy sikere volt az Írószövetség szeptember 17-i közgyűlése is, ahol a régi rend híveit az ellenzékiek kibuktatták a vezetésből. Történt ez annak ellenére, hogy a PB ezúttal is előzetes forgatókönyvet készített az eseményről. Ebben a szocialista realizmus feltétlen támogatása mellett

⁷¹ A vitaindító Losonczy-cikket (*Az értelmiségi határozatról* címmel) lásd Művelt Nép, 1956. szeptember 2. Friss válasza: *A Központi Vezetőség júliusi határozata alapján...* Szabad Nép, 1956. szeptember 16. A viszontválaszt (*Értsük meg egymást!*) a Szabad Nép 1956. október 11-i száma közölte. Lásd még: Kövér György: *Losonczy Géza. 1917–1957.* Budapest, 1998. 253.; Rainer: *Az író helye*, 296–307., 329–330. Friss cikkére egyébként mások is reagáltak. Lásd Aczél Tamás: *Vita Friss Istvánnal.* Művelt Nép, 1956. szeptember 23.

⁷² MOL M-KS 276.f. 53/301. öe. (Kimelés tőlem – B. P.)

⁷³ Irodalmi Újság, 1956. október 6. Keletkezéséről lásd Háy Gyula: *Született 1990-ban. Emlékezések.* Budapest, 1990. 384–386. Jellemző, hogy ebben a szerző is rosszul emlékszik a cikk címére: a könyvben a „Miért nem szeretem Kucsera elvtársat?” cím szerepel. Lásd még Rainer: *Az író helye*, 323–326.

⁷⁴ Lásd Magyar Nemzet, 1956. szeptember 27. és 29., október 12., 14. és 19.; Szabad Nép, 1956. október 11. és 19.

az is szerepelt, hogy bizonyos írók vezetésbe való jelölésével PB nem ért egyet. Az írók azonban fellázkodtak a pártirányítás ellen. Emellett szinte az összes hozzászóló a júliusi határozatok végrehajtásának elakadásáról beszélt, bírálva a párt vezetését.⁷⁵ Ezek az események már a rendszer bomlását jelezte előre. Ha párhuzamot keresünk, akkor csak az 1980-as évek második felére jellemző erjedéssel rokoníthatjuk az 1956 kora őszi történéseket.

Még a hivatalos pártsajtó hangneme is részben megváltozott; ebben ugyanakkor továbbra is gyakran voltak olvashatók olyan öntömjeenező, sikerpropagandát sugalló, vagy éppen hamis tényeket állító cikkek is, amelyek okkal háborították fel az ellenzéki erőket és a lakosság széles rétegeit. A PB (hibásan) úgy vélte, hogy a júliusi határozatot is a korábbi gyakorlat szerint, agitációs és propaganda módszerekkel kell népszerűsíteni.⁷⁶

f) *Tanulságok*. Jugoszláviában a Magyar Szó című napilap tudósítója a lap július 23-i számában úgy vélte, hogy Magyarország határozottan elindult azon az úton, amelyet 1953-ban Nagy Imre akkori kormánya szabott meg, s amely útról később letért az ország.⁷⁷ Ezzel a megállapítással alighanem egyetérthetünk. Összevetve az új szakasz és a tiszta lap politikáját, hasonló hangsúlyokat találunk: növeljük a parlament szerepét, állítsuk helyre a törvényességet, növeljük az életszínvonalat, hozzuk létre / erősítsük meg a Hazafias Népfrentot stb. Maga Gerő is így fogalmazott a *Pravdának* írt cikkében: a júliusi határozatok „az 1953. júniusi határozat szellemében, folytatva az előző időszakban született hibák kijavítását” születtek.⁷⁸ A két reformprogramnak mégis teljesen más volt a fogadtatása és a napjainkban elfogadott értékelése is különbözik. Ezt részben a programot meghirdető személyek hitelessége (Nagy), illetve hiteltelensége (Gerő) okozta, másrészt pedig a két esemény között eltelt több, mint három év. 1956-ban ez a program – mint ismeretes – már Nagy Imrétől is kevésnek bizonyult. De mégis: ha arra gondolunk, hogy a forradalom bukása után e talán mérsékelt reformok is évekre, némelyik pedig évtizedekre lekerült a napirendről, legalább a törekvés pozitívumát el kellene ismerni. A „tiszta lap” hitelét rontotta az is, hogy az ismét csak felülről meghirdetett reformok az alsóbb pártiszervek (a Kucsera elvtársak) merevsége miatt megrekedtek. Ennek a kérdésnek

⁷⁵ A PB előkészületeit a közgyűlésről lásd MOL M-KS 276.f. 53/300. óe. A közgyűlés lefolyását és korabeli visszhangját lásd főleg: Irodalmi Újság, 1956. szeptember 22. és 29.; Szabad Nép, 1956. szeptember 18. és 19.; Az ülés jegyzőkönyvét közli: Standeisky (szerk.): *Írók lázadása*, 259–323. Lásd még Rainer: *Az író helye*, 307–321.

⁷⁶ MOL M-KS 276.f. 53/299. óe. Ugyanezt vélték a szovjetek is. Lásd Andropov levelét az SZKP KB Elnökségének, 1956. augusztus 30. In: „*Jelcin-dosszié*”, 34–35.

⁷⁷ Idézi Popin, Vladimir: *1956 a belgrádi és a vajdasági sajtó tükrében*. Újvidék, 2006. 49.

⁷⁸ Gerő *Pravdában* megjelent cikkét magyarul közölte: Szabad Nép, 1956. augusztus 28. (Kiemelés tőlem – B. P.)

további mikrotörténeti vizsgálata szükséges.⁷⁹ Hozzájárulhatott a társadalmi feszültség kiéleződéséhez az is, hogy a forradalom napjaiban végleg egymással szembekerülő felek (vagyis Gerő és Nagy hívei, illetve munkatársai) már akkor sem értették meg egymást, amikor még egyaránt a reformok megvalósításán dolgoztak. Ennek legszebb példája Losonczy Géza és Friss István fent említett vitája az MDP augusztusi értelmiségi határozata kapcsán.

Láttuk, hogy a reformok végrehajtásában számos további hibát is elkövetett a vezetés: nem vállalták fel a korábbi bűnösök átfogó felelősségre vonását, félig-meddig titokban számolták fel a személyi kultuszt, nem számolták fel a gyűlölt begyűjtési rendszert, és továbbra is jelen volt a sokakat irritáló sikerpropaganda. Erősen gyanítható viszont, hogy a vontatottság fő oka a szovjetek kétkulacsosságából adódott: a reformpárti retorika ellenére állandóan keményebb fellépésre ösztönözték az MDP vezetőit.

A meghirdetett reformok tehát még teljes megvalósulásuk esetén is csak egy olyan típusú puha diktatúrát eredményeztek volna, mint a kádári – ám ezt mégis 6–7 évvel korábban el lehetett volna érni. Érdeemes lenne megvizsgálni, hogy Kádár későbbi reformjainak ötletét 1956 nyarának történéseiből merítette-e. A hasonlóságok mindenesetre feltűnőek az 1956 nyarán és a hatvanas években bevezetett változások között.

3. Gerő érdeme volt-e a tiszta lap reformjainak meghirdetése? Logikus lenne, hogy a reformok oka az addig minden változást ellenző Rákosi távozása volt. Ebben az esetben biztosan lehetne Gerő „katarziszáról”, belső megtisztulásáról beszélni. Azonban a tények még ennél is meglepőbbek. Ismerve a kommunista rendszer jelentős – fizikai értelemben vett – „tehetetlenségét”, azaz lassú reagálóképességét, meglepő lehet, hogy a legfontosabb reformok egy részét az országgyűlés már augusztus elején megerősítette, jogszabályba foglalta, illetve a gyakorlatba is átültette. Ezen intézkedéseket valóban jóval korábban kezdték előkészíteni: az érintett országgyűlési bizottságok már a tavasz folyamán megtárgyalták azokat, az MDP PB pedig két alkalommal is foglalkozott az eredetileg korábbra tervezett nyári ülészak napirendi javaslatával. Első alkalommal május 11-én,⁸⁰ majd június 14-én. Igaz, az utób-

⁷⁹ Ennek jelei a sajtóban is megjelentek. Lásd pl. a Magyar Nemzet 1956. október 19-i számában: „a júliusi határozatok szelleme még nem jutott el az alsóbb párt- és tanácsszervekhez”. A Művelt Népben több leleplező riport(sorozat) is megjelent. Lásd Nagy Sándor: *Szegedi nagy halak*. Művelt Nép, 1956. augusztus 19. és 26.; Bajor Nagy Ernő: *Járási tanácselnök, ötvenhat őszén, Dunántúlon*. Művelt Nép, 1956. szeptember 16. Júniustól októberig zajlott a vita a lap hasábjain Bihari László: *Miskolci kocsonya* c. cikke (uo., június 17.) nyomán is.

⁸⁰ MOL M-KS 276.f. 53/286. öe. Ezúttal csak egy rövid előterjesztés volt, a napirendek közt pedig még nem szerepelt az országgyűlés munkájáról szóló határozat (az új ügyrend kérdése viszont igen).

bi határozatban még a régi reflexek tükröződtek: a PB előírta, hogy kik fognak hozzászólni a vitában, előre elkészítették a legfőbb ügyész beszámolójának elfogadásáról szóló határozati javaslatot, továbbá az eredetileg hat naposra tervezett ülészakot öt napra csökkentették. Már ekkor is terveztek interpellációkat, igaz még csak mintegy három órás keretben.⁸¹

A két legfontosabb parlamenti döntés, az említett országgyűlési határozatok kérdését a PB július 5-én külön is megtárgyalta. Az eredeti előterjesztés sok helyen élesebben fogalmazott, ezt minden esetben tompították. Az országgyűlés elé került változatban már nem kapott helyet a korábbi hibákra utalás, a megfogalmazások a PB instrukciói szerint „pozitívabbá” váltak. Kimaradt a szövegből a képviselők visszahívhatóságára, az egyéni választókerületi rendszerre történő áttérésre, valamint a mentelmi jog garantálására vonatkozó pont, bár azzal az indoklással, hogy ezeket külön jogszabályban kell rendezni. Az ügyrend tervezetéből kihúzták a képviselői eskü bevezetésére tett javaslatot. Azzal, hogy a PB előre elfogadta mindkét későbbi határozat szövegét, megfosztották az országgyűlést valódi döntési jogkörétől, vagyis ismét csak a régi reflexek nyilvánultak meg. Az eljárásnak e módja nyilvánvalóan szöges ellentétben állt a határozatok már tárgyalt tartalmával...⁸²

A reformok tehát – bár felemás módon – Rákosi bukása előtt megkezdődtek. Ennek oka egyértelműen a szovjet nyomás volt: az SZKP XX. kongresszusa után már Rákosi sem térhetett ki ez elől. Az előkészítés pártállami módja azonban arra utal, hogy az első titkár az 1953–54-es taktikájának megismétlésére törekedett, vagyis a reformok lassítására, szabotálására. Rákosi hirtelen bukása ezért mégis új megvilágításba helyez(het)te a reformokat, Gerő feltételezett belső megtisztulása pedig módot adott (volna) arra, hogy gyors és érdemi változások történjenek. Ebből a szempontból érdemes összevetni a július 5-i PB-ülésem elfogadott határozatokat az országgyűlés által elfogadott végleges szöveggel. Az eredmény kiábrándító: stílári változtatásokon kívül nincs lényeges különbség a PB és az országgyűlés által elfogadott szöveg között Rákosi bukása ellenére sem. Sőt: a kihirdetett szöveg még gondosabban kerüli a múlt negatívumaira való utalásokat. Egyedül az ügyrend egészült ki néhány kisebb jelentőségű módosítással (pl. a plenáris ülésen az előadó köteles ismertetni a bizottságokban elhangzott kisebbségi véleményt is; az interpelláló képviselő kérheti az interpelláció sürgősségét).⁸³

⁸¹ MOL M-KS 276.f. 53/291. öc. A később megvalósult napirend több helyen eltért az ekkor elfogadottól. Nem tárgyalták meg pl. beszolgáltatás új rendjét, helyette viszont a második öt éves tervet igen. Az eredetileg tervezettnél több időt hagytak az interpellációkra.

⁸² MOL M-KS 276.f. 53/294. öc.

⁸³ Vö. 1/1956. OGY. hat., ill. 2/1956. OGY. hat. Magyar Közlöny, 1956/69. szám (augusztus 8.)

A többi reform esetében is hosszas előkészületekre került sor már július előtt.⁸⁴ A decentralizálásról és bürokrácia visszaszorításáról rendelkező kormányhatározat is még június elején keletkezett. A külföldre utazást megkönnyítő első intézkedésekre pl. még 1955 őszén került sor, majd ezek az SZKP XX. kongresszusát követően gyorsultak fel stb. Hegedüs egyenesen úgy fogalmaz, hogy „a XX. kongresszus után [...] új reformkorszak vette kezdetét, de intézkedéseink [...] inkább a represszió enyhítését szolgálták”. Ezzel szemben a július utáni időszakról a következőket írja: „a tiszta lap politikája alapján elvileg elindulhattunk volna alulról kezdeményezett – sőt követelt – reformok útján. Ehelyett azonban újra csak a represszív rendszer korrekcióját célzó félintézkedésekre került sor.”⁸⁵

A reformok tehát nem Gerő első titkárrá választása után kezdődtek. További kutatások révén tisztázandó, hogy milyen volt a szerepe ezekben. Baráth Magdolna szerint pl. „Gerő egyes [1956 áprilisi] javaslatai [...] némiképpen már előlegezték a későbbi első titkár – igaz hasonlóan felemás – demokratizálási javaslatait. (...) A végrehajtott intézkedések egy része Gerő kezdeményezéséből indult ki, hiba lenne azonban szerepét túlértékelni. Gerő kiváló érzékkel felismerte, hogy az a politika, amit Rákosi a XX. kongresszus után is folytatni kívánt, nem tartható fenn, ezért a hatalom megtartása érdekében maga kezdeményezett óvatos lépéseket.”⁸⁶ Mindezek – és sokak véleménye – ellenére úgy vélem, hogy Rákosi leváltása után, sőt talán már az előtt is, Gerő őszintén próbált egy újabb reformhullámot indítani. Ennek kezdeti sikerei után azonban magabiztossá vált, kiütköztek régi hibái, majd egyre inkább kicsúszott a kezéből az irányítás.

4. Összeegyeztethetőnek gondolta-e Moszkva és az MDP PB a pártegységet a szocialista demokráciával (azaz a reformokkal)? E kérdésben sajnos túlságosan sok a spekulatív elem is. Két, egymástól homlokegyenest eltérő összeesküvés-elmélet tartozik ide: az imperialisták / reakciósook, illetve a sztálinisták provokációját feltételező elmélet.

⁸⁴ A párt elméleti folyóirata szinte összes 1956-os számában található volt egy-egy reform melletti tanulmány, illetve szerkesztőségi állásfoglalás. Lásd: Markója Imre: *Szocialista törvényesség és osztályharc*. Társadalmi Szemle, 11. évf. (1956) 2. sz. 32–49.; *A Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa után*. Uo., 3. sz. 3–22.; Bihari Ottó: *A képviselők és a tanácsstagok – a dolgozók küldöttei*. Uo., 4. sz. 68–83.; *A pártélet további demokratizálásának útján*. Uo., 5. sz. 1–12.; Beér János: *Országgyűlésünk munkájának megjavításáról*. Uo., 6–7. sz. 11–32.; Szalai József: *A szocialista törvényesség megszürlésének néhány kérdése*. Uo., 33–48.; *Pártegységgel a szocialista demokráciáért!* Uo., 8. sz. 1–10.; Kovács István–Markója Imre: *A bürokrácia ellen – az államigazgatás munkájának megjavításáért*. Uo., 9. sz. 13–32.

⁸⁵ Hegedüs: *A történelem és a hatalom ígézetében*, 257. és 270.

⁸⁶ Baráth Magdolna: *A XX. kongresszus után*. In: Pál Lajos–Romsics Ignác (szerk.): *1956 okai, jelentősége és következményei*. Budapest, 2006. 69.

A Kádárhoz hű történészek úgy foglaltak állást, hogy a párt egységének megszilárdítása és a reformok folytatása összeegyeztethető lett volna. Sőt, a „reakció” épp azért fokozta rendszerellenes tevékenységét, mert belátta, hogy a megreformált szocializmus vonzereje a tömegekre olyan nagy lenne, hogy későbbi lázításainak már nem lenne foganatja. Vagyis: szerintük az 1956-os („ellen”) forradalom azért (ekkor) robbant ki, mert a burzsoá restauráció, sőt a „Horthy-fasizmus” és a „nemzetközi imperializmus” utolsó esélyét kívánta kihasználni a szocialista rendszer megdöntésére. Ezzel találták meg az „ellenforradalom” kirobbanásának okát és egyben „bizonyították” is annak előre eltervezettségét, összeesküvés-jellegét.⁸⁷

A másik elmélet lényege az, hogy Moszkva (vagy Budapest) jól tudta, hogy a párt egységének megszilárdítása és a reformok folytatása nem egyeztethető össze. E tapasztalatra már 1953–54 folyamán rájöttek, hiszen Nagy Imre akkori reformjai is a pártegység megbomlásához vezettek. Mivel a Gerő-féle reformok során a Nagy Imre-kérdést nem oldották meg, az ellentétek ezúttal is várhatóak voltak. A dogmatikus kommunisták azonban – e másik összeesküvés-elmélet szerint – tudatosan provokálták e feszültséget, mégpedig azzal a szándékkal, hogy a válság eszkalálódása során zavargások törnek ki, amelyeket aztán ürügyül felhasználva katonai erővel tehermenthettek rendet.⁸⁸

Ami az első elméletet illeti, a szakma régen cáfolta az előkészített, megszervezett (ellen)forradalom teóriáját.⁸⁹ A második teóriával kapcsolatban ismert, hogy Hruscsov már 1956 nyarán számított arra, hogy katonai beavatkozásra kerülhet sor Magyarországon.⁹⁰ Júliusban meg is kezdődött a „Hullám” hadművelet tervének kidol-

⁸⁷ Legtisztább formában megfogalmazza: Maros Dénes interjúja Nonn Györggyel. In: Berecz (szerk.): *Visszaemlékezések 1956*, 144. Lásd még Vass Henrik–Ságvári Ágnes (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962*. Budapest, 1979. 460–461.; Hollós Ervin–Lajtai Vera: *Hidegháború Magyarországon ellen, 1956*. Budapest, 1982. 53–62.; Nemes (szerk.): *A magyar forradalmi munkásmozgalom története*, 3. kötet 225–232.; Berecz: *Ellenforradalom tollal és fegyverrel*, 64–79. A kádárista szerzők is felhívják azonban a figyelmet arra, hogy a Gerő-féle vezetés is hibákat követett el.

⁸⁸ Nagy Imre többször is utal a szovjetek provokátori tevékenységére, de csak az általánosságok szintjén, pl.: „mint Poznań, úgy Budapest is a sztálinizmus fő képviselőinek provokációja, nemzetközi méretű akciója volt a szocialista demokratizmus felszámolására és a sztálinista katonai diktatúra bevezetésére”. Másutt konkrétan, de meglehetősen homályosan fogalmaz, állításának hátterét egyelőre nem sikerült tisztázni: „Ezzel kapcsolatban utalnak az októberi események idején hazánkba érkezett szovjet turistacsoport (60–70 ember) titokzatos hátterére.” Lásd Nagy: *Snagovi jegyzetek*, 77., illetve 147.

⁸⁹ Ezt már az illegális 1986-os 56-os konferencia résztvevői is megtették. Vö. Hegedűs (szerk.): *Ötvenhatról nyolcvanhatban*, 176–180. Az újabb irodalomban lásd elsősorban Litván György: *Mítoszok és legendák 1956-ról*. In: *Évkönyv VIII*. 2000. Budapest, 2000. 212–213.

⁹⁰ Mićunović, Veljko: *Tito követe voltam. Moszkva, 1956–1958*. Budapest, 1990. 86.

gozása, a szocialista rend megvédése indokával.⁹¹ Ez azonban jelenlegi ismereteink szerint elővigyázatosságból történt, nem egy felkelés kiprovokálásának szándékával.

Ennek az elméletnek olyan változata is van, amelyik nem szovjet, hanem magyar provokációra gyanakodik. Nevezetesen arra, hogy Gerő „egy mesterségesen provokált tüntetésre, sőt kisebb zavargásra számít, amit a legnagyobb eréllyel elfojtana, és ez lehetővé tenné neki, hogy az ellenzékkel leszámoljon.”⁹² Forrásokkal azonban ez az elmélet sem támasztható alá, sőt a források inkább arra utalnak: a provokáció-elméletek a legendák körébe tartoznak. Sem a szovjet, sem a magyar pártvezetés magatartása, zárt körben rögzített szavaik nem utalnak tervezett provokatív akciókra.⁹³

A fenti válaszok, válaszkísérletek – már amennyiben helyesnek bizonyulnak – persze további, még súlyosabb kérdéseket vetnek fel. Miért robbant ki voltaképpen a magyar forradalom? Érdekében állt-e ez valakinek? Vagy az események véletlen egybeesése vezetett volna a sok áldozatot követelő harcok kitoréséhez? El lehetett volna kerülni a forradalmat? S ha igen, akkor mi volt az az utolsó időpillanat, amikor ezt még meg lehetett volna tenni? Milyen személyi vagy politikai változásokra lett volna szükség? Mi lett volna, ha mégsem tör ki a forradalom? Ezek megválaszolása további vizsgálatokat igényel.

⁹¹ Kollega Tarsoly István (főszerk.): *Magyarország a XX. században*. I–V. Szekszárd, 1996–2000. I. kötet 416.; Horváth Miklós: *1956 hadikronikája*. Budapest, 2006. 43–44. Horváth szerint azonban az „egységek és alegységek speciális felkészítése 1956. október 23-ig nem kezdődött meg.”

⁹² Molnár-Nagy: *Reformátor vagy forradalmár volt-e Nagy Imre?*, 110–111. Hasonlóan fogalmaz Nagy Imre is, bár ő Rákosiék provokációját említi és Kovács István hasonló tevékenységét is tudni véli. Lásd Nagy: *Snagovi jegyzetek*, 143.

⁹³ Litván: *Mítoszok és legendák 1956-ról*, 210–212. Vö. Rainer-Szereda (szerk.): *Döntés a Kremlben*, 26–27. (Feljegyzés az SZKP KB Elnökségének 1956. október 23-i üléséről), ill. 120–123. (Rainer M. János tanulmánya.)

Forgotten Reforms?

The July 1956 Session of the Central Leadership of the Hungarian Workers' Party and Historical Problems of the „clear sheet” policy

Mátyás Rákosi, first secretary of the Hungarian Workers' Party, was forced to resign by soviet Politburo member Anastas Mikoyan on 18th July, 1956. He was followed by Ernő Gerő, who was also a hated man, responsible for all economic decisions in earlier years and taking part in a leadership which had committed serious crimes. He remained in power for three months only, until the October 1956 Revolution. Although Gerő announced political reforms, historians regard it only as a tactical step.

This study suggests that these reforms, named „clear sheet”, or „tabula rasa” policy, were in fact serious steps toward a „socialist democracy”. What is more, these steps were not only announced but many of them was also taken. However, three months were not enough for Gerő to introduce all changes, because he was also engaged in neutralizing the activity of the party opposition lead by Imre Nagy's group.

The study analyzes these reforms (e.g. increasing the role of the National Assembly, restoring the „socialist legality”, decentralization, improving the living standards of the society, broadening the freedom of speech, giving greater support to the intellectuals etc.). To sum up, it can be stated that these reforms have a lot in common with the reforms of Imre Nagy in 1953. Surprisingly, it seems that the so-called „soft dictatorship” would have started much earlier, already in 1956, instead of 1963. The later reforms of János Kádár, introduced gradually in the 1960s (and sometimes only in the 1980s) probably originated also from this period of time, the Summer of '56.

This study has much more questions than answers, its aim is to generate a new debate on Gerő's first secretariat hoping that a better understanding of this period can be reached. The most important questions are the following: why did the Revolution exactly break out; how would it be possible to avoid it and, most interestingly, what would have happened if the Revolution did not break out at all?